

BRASNYÓ ISTVÁN ÚJ KÖNYVE*

(Szubjektív jegyzetek)

B O R I   I M R E

A „PUSZTA ORSZÁG” TÉMÁJÁRA

Új könyv a *Tükrös Madonna*. A jegyzeteit író, benyomásait rendezgető olvasó a gyűjteményt forgatva nemcsak az olvasás, hanem a ráismerés örömeinek is áldozhat. Emlékezete ugyanis még őrzi a Vissza című nyolcvanvalahány oldalas történelmi regénye részleteit a *Híd*ből, ahol először adott hírt történelmi regénye tervéről. Töredék volt a *Híd* közölte szöveg, most látni, töredékjellegű az egész regény is. Főképp, ha szokványos regényt vártunk vagy követeltünk az írótól, aki különben fütyülni szokott a szabályokra. Gondoljunk csak arra, hogy újabban verseit prózában írja, szociográfiai leírásait pedig versebe „költi”.

Miént írna hát „szabályos” történelmi regényt, amilyent Walter Scott írt egykoron, s nyomában annyian még, vagy amilyenre Flaubert adott példát a *Salambóban*? Illetve, ahogyan századunkban írják a legkülönbözőbb áltörténelmi regényeket! Brasnyó István sajátos, „tájhoz illő” művet alkotott, ha arra gondolunk, hogy a pusztaságban vándorló, a biztos eligazítás nélkül induló gyakran nagy kört leírva oda ér vissza, ahonnan elindult, mert menet közben nem vette észre, hogy egyenesnek hitt útja csak illúzió volt, nem is érzékelhette tehát, hogy léptei körben viszik. S ki tagadhatná, hogy éppen az a kor, amelyben Brasnyó regényének az „ideje”, a pusztaság időszaka volt, a világ „senki földje” — tévedjen

* Szövegünk a *Magyar Szó* Kilátó című mellékletében megjelent három írásunk (1976 október) javított, részben bővített változata. (B. I.)

csak valaki a folyók partjától kissé messzebb és induljon a síkság szíve felé. De arra a medalionra is emlékeztet, amelyet oly gyakran emleget a szerző a regényében. Arról a medalionról van szó, amely Jean de Mercier lovag arcképét őrizte.

De vajon írónk is eligazítás nélkül indult volna történelmi kalandjára, hogy így körbe kellett járnia? El lehet képzelni, hogy biztos regénytervvel kezdett munkába — elmondani, hogyan utazott tél idején a császár követe a török fővárosból Bécsbe valahol a XVII. század második felében, Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága megkötésének idején. Minthogy azonban sorshangulatok, nem pedig regényes események érdekelték a szerzőt, közben olyan korról kellett beszélnie, amelynek szakaszai összefolytak, időhatárai elmosódtak, s végletesen relativizálódtak, az írói kedv, hogy nyomon követhesse ezt a lelassult időt, amely mintegy magába szívta a későbbi évtizedeket is, mindinkább prózai rapszodiák írására ösztönözte, hogy „formáját” megtalálja az érzékelt „időnek”. Ezért történhetett meg, hogy a széles, évszázadokat hömpölyögtető „idő” a regényben egészen rövid fejezetekbe foglalódott. Tegyük megállapításunkhoz nyomban: szerencsés írói ráatalálás révén, mert a szövegnek éppen a felaprózottsága váltja ki az olvasóban az időtlenség benyomását, a támpontnélküliség érzékelését téve lehetővé. Nem értelmi jellegű tehát időérzékelésünk Brasnyó István regénye olvasása közben, hanem egészen hangulati természetű. Különösképpen, hogy Brasnyó nemcsak az idő, hanem az időjárás festésében is örömet leli. Az időjárás pedig a regényvidék felett a szuverén úr, tehát a kitettségnek, a kiszolgáltatottságnak a benyomása is ott van a regény-szöveg lehetőségei között. Írónk szinte a szemünk előtt bontja le egy-egy mondatával a világ biztonságosságot kínáló fogódzóit. A folyónak nincs partja, tehát „nincsen hova átmenni” sem. Nincs irány: „Most merre kérdezhetné az ember, ha volna idevágó kérdés, de amazok ketten már messze lobognak a ködben...” Nem lehet segítség után kiáltani: „Hogy lehetne szót érteni, ilyen messzeséget hogyan zenghetne be emberi hang?...” A falvak „úsznak a füstben”, s „lassan elfeketül körben a világ”. Természetes tehát az írói szó merengő kérdése, amely ott borong az életrácvány felett: „Az utakon egy nyom sincs, miféle ország legyen most ennek a neve, ha népét megtartani nem tudta...”

„Itt, senki földje-országában...” — jelöli ki e világnak érzelmi-gondolati hosszúsági és szélességi köreit, egyúttal pedig ennek a kör-regénynek a középpontját is. A láthatár peremén késő ősz van,

ködök gomolyognak, azután tél következik, amely mindent betemet havával és megfagyaszt hideg esőjével, majd beköszönt a tavasz, amikor a „parasztok nagy halakat főznek kocsonyásra a cserépfazékban”. A világ azonban sárban fuldoklik. Később szántó paraszt alakja tűnik fel, a bozótban kígyók bújnak, az égen madarak lesnek zsákmányukra. „Fenn madarak keringenek szűk körökben, féltő, hogy az embert is megtámadják. Talán itt gyűlik össze minden keserűség a világon, talán ezen a mocskos mocsáron folyik le a földről, s mire az ember magányosan végiglábol rajta, alighanem megsejti, milyen a pokol . . .”

S van egy mondata — a regénynek a második felében —, amely az íróról árulkodik, a „puszta ország” regényes ábrázolásának az „okát” fedi fel: „Utolérni az időt, amelyből kihullottunk . . .” Ennek lírai regénye a *Vissza* című, és szól azokról az évszázadok előtti kezdetekről, amikor valóban történelmi „puszta ország” volt a föld, amelyen most élünk. S már nem a regény hadnagya gondolja ezt, aki egy rozsdás sisakot emel fel a földről, s cipeli magával, mintha áldozati edénye lenne, menekülőben, hanem a kései író utód, aki a benne munkáló ösztönöknek, gondolatfoszlányoknak keresi érzelmi és értelmi, egyben nagyon is történelmi gyökereit.

LEVÉL-NOVELLA BABEL-MÓDRA

Nem a *Tükrös Madonna* című kötetében ismertük meg a Bugyonnij emléke című Brasnyó-novellát. Élmény volt első olvasása, majd a vele való találkozás a *Különös ajándék*ban, s most, újraolvasva, az élménynek ugyanolyan frissességét érezzük, mint évekkel ezelőtt. Elkötelezi, lebilincseli ez a kisnovella az olvasót, ahogy csak vers tudja. Ritka írói pillanat szülte a Bugyonnij emléke, hiszen remekmű a maga módján, mással lehet-e magyarázni a hatásnak a tartósságát, amelyet olvasása kivált? Zárt, végérvényesen befejezett mű ez a kisnovella. Életanyaga a novella-teret maradéktalanul kitölti, a művészi közlésben az érzelem hulláma együtt fut az írói racionalizmusával: az író tisztelgő gesztusát őrző novellaformában a legsajátosabbnak tudott „brasnyói” világ jelenik meg — megismételhetetlen módon. Mint a nagy versekben is . . . — tehetjük még az elmondottakhoz.

Ihletköre nagyjából rekonstruálható. Bugyonnijnak, a vörös lo-

vashadsereg valóban legendás parancsnokának a halálhíre a közvetlen kiváltó „oka” ennek a novellának. „Formáját” ugyanakkor Iszaak Babel novellái kínálták. Azok a novellák, amelyeket írva Babel szépírói krónikásvá szegődött a Bugyonnij vezette lovas-hadseregnek az októberi forradalom vívmányai, a fiatal szovjet hatalom ellen támadók ellen vezetett hadjárataiban. Világirodalmi remek ezek a novellák, s mi sem látszott természetesebbnek, mint az, hogy írónk olyan módon emlékezzék Bugyonnijra, hogy egyúttal Babel emlékét is idézze, azét a Babelét, aki nemcsak novelláival van jelen irodalmunkban, hanem emberi mivoltával is, ahogyan Sinkó Ervin az *Egy regény regénye* című művében megörökítette. Brasnyó István azonban nem pusztán csak nevek emlegetésével, verbális módon idéz és emlékeztet, hiszen Babel művészi modorában írta meg novelláját, a tisztelgésnek a legsajátosabb, legnehezebb, inkább zeneszerzők körében ismert formájában. Oly módon, s annyira művészi-tudatosan, de írói öntudattal is, hogy hamisítatlan „babeli” novella került ki műhelyéből, ennek a novellaformának mintegy utólagos prototípusát alkotva meg. Hivatkozhatunk mind a levél-novella formájára, mind a fordulatokra, amelyek Babel írásait oly jellegzetesekké teszik. S túl ezeken a formális elemeken, Brasnyó István Babel művészi indulatait is reprodukálni tudta, újra képezve, ami valójában a nagy szovjet orosz írónak legintimebb sajátja volt. A filológiai aprómunka nyilván feltárhatja Babel írásai és a Brasnyó-novella párhuzamait is. Mi csak arra figyelmeztetünk, hogy A levél című Babel-írás adta a közvetlen forma-ihletet, bár Babelnak általában kedvelt fogása volt, hogy hősei leveleiként írja meg elbeszéléseit. Egy lehetséges Babel-novella tehát a Bugyonnij emléke, amit azonban csak Brasnyó István írhatott már meg.

A Bugyonnij emléke ugyanis a legsajátosabb „brasnyói” novellák egyike, s nem is születhetett meg másutt, csak hazai magyar irodalmunkban s Brasnyó István műhelyében. Megidézi ugyan Babel novellái nyomában járva az 1918-as esztendő, a „nyári hőségtől lángoló Rjazany városát, portól megfakult gyönyörű nyírfaligetivel”, a babonás parasztokat, akik félnek az „istentelen” vörösöktől, a parancsnokot, aki halott bajtársait siratja — s teszi ezt nagy, Babelre emlékeztető impresszionisztikus, de már expresszív foltokkal, hogy azután a novella második felében már a mi egykori világunkról beszéljen a fiktív Bognár József, az „omszki vörös lovasság katonája”, nevében. Világunk forradalmi múltjának egy egészen homályban maradt, szinte érintetlen részletét támasztja fel ebben a

novellájában Brasnyó István. Mert az ő Bognár Józsefe a hazatért vöröskatonák közül való volt. Azok nevében beszél, akik több mint ötven esztendővel ezelőtt valóban a világforradalom „lebegő palástja csücskébe törölték ábrándos arcuk örök verítékét”, azután hazajöttek, hogy Bácskában és Bánátban is „megvalósítsák nagszerű vívmányait” a világforradalomnak, ám itthon, a forradalomtól rettegő királyi Jugoszláviában üldözték és kínozták őket. „Az imperializmus fogdmegjei jártak haláltáncot a sírunkon, és a királyi kopók szaglászta a sarkunkban egy életen át...” — olvassuk Bognár József nagyon kései „raportjában” — ebben az írói stílustudatosságról valló novellában, amely a tudatosan költés egyik legmeggyőzőbb hazai irodalmi példája is.

Kevés, nagyon kevés, amit irodalmunk a Bognár Józsefeknek erről az embervilágáról eddig elmondott. A két világháború közötti időszakban Újházy István, ez a sokat ígérő, de szinte semmit meg nem valósító zentai író idézte (a harmincas évek végének cenzúrájára is tekintettel levő) kisregényében, a *Napokat eszik a kisdíák* címűben. A hetvenes években pedig Gobby Fehér Gyula a Cseh Károlyról írott drámájában, a *Vallatásban*. Brasnyó István a maga „babeli” módján a legtöbbit mondja el az egykori lázakról és szenvedésekről. Részletesebben kidolgozott, gazdagabb kép készülhet még erről a témáról, érzelmileg meggyőzőbb, hitelesebb, „teljesebb” ennél a novellánál aligha.

EGY „BRUEGHELI” ARS POETICARÓL

A *Tükrös Madonnáról* valószínűleg megoszlanak a kritikusi vélemények. Többen lesznek, akik Brasnyó István írásainak a monotonitását emlegetik majd. Mások nyilván a novella műfaját kéri számon rajta. Egyesek írói tévelygést észlelnek, zsákutcát emlegetnek, mert azon a művészi úton, amelyen rövid lírai futamait költve járt, továbbmenni nem lehet, hiszen az önismétlés szakadékanak a perméhez közelít már. Lesznek kritikusi között természetesen, akik az író művészi erényeire esküsznek, szemet hunyva például sok „vagyis”- és „illetve”-típusú nyelvi fordulatai felett.

Írónk új kötete olvashatóságának a kérdése tehát éppen úgy adott, mint olvasása módjának a problémájáé. Nem lehet és nem szabad elvárásokkal venni kézbe. Aki fordulatos novellafüzért vár, nyil-

vánvalóan csalódní fog. Aki a hagyományos epikus próza valamelyik változatát keresi a több mint háromszáz oldalas könyvben, ugyancsak hiányérzettel lapozgat benne. Legjobb úgy olvasni a *Tűkerős Madonna* írásait, ahogyan verseket szokott az ember: csak egyet-kettőt egyszerre, ízlelgetve a bekezdések, a mondatok zamátát. Ilyenkor az írások önmagukat mutatják, külön világuk képét kínálják, s nincs lehetőség olvasás közben a monotonía kísértésével találkozni. Az egyvégtében való olvasásuk, megítélésünk szerint, elmosza a sok rokon jellegű írásban az egyedit, a csak arra az egy írásra jellemzőt, a sok külön kis világnak a határát. Nyilvánvalóan Brasnyó István nem azok közé az írók közé tartozik, akik minden írásukban megújulásukkal, változásukkal tüntetnek. Krúdy Gyula művészetének kései és távoli rokona ő ebből a szempontból. Aki például a Krúdy-novellák és regények óceánján nagy kedvvel hajózik, Brasnyó István művészetének „élet-vizein” is otthonosan érzi magát. Ám hogy el tud menni formai szélsőségekig is az „egyedi” novella megteremtésében, a Bugyonnij emléke című írása bizonyítja.

Brasnyónak is, akárcsak Krúdy Gyulának, egy világa van, s az is imaginárius kódokban eltűnő. Nincsen kiterjedése, határai sem jelölhetőek ki biztos kézzel. De részletei, kis kozmoszai páratlan gazdagságukban mutatják magukat, és valóban oda kell figyelnie az olvasónak, hogy külön világ voltukat észrevegye. Egészen apró eseményekről ad hírt ugyanis írónk ezekben a rövidke novellákban. Véletlen-e, hogy közülük az egyik (Az idő című) a „megállt idő” benyomását rögzíti az esőben feketéllő fészántott földek világában:

„De hát a sötét, az olyan varázslatos dolog, hogy melyik partjára veti ki az embert, azt már nem lehet tudni előre, így hát fekke maradtak egymás mellett a sötétben, ki-ki a maga partján ebben az álló időben, amelybe csak néha-néha csorgat bele valamit egy-egy sötét ló a szétvetett lába közül, kint meg a csönd, mintha kipusztult volna a világ.”

Megtaláljuk a földrajzi meghatározást jelző adatokat is. Egy szállási „upraván” élnek ezek az időbe merevedett emberek, valahol Becse és Hegyes között, de mindannyian a településtől távol, s éppen ezért az „esemény” is sajátos jelleget ölt. Ismérvei közélről sem a megszokottak. A „nem történik semmi” történései ezek, apró elmozdulások, amelyeket már nem epikus, hanem lírikus szeizmográfok tudnak csak rögzíteni. Ugyanakkor sok, nagyon sok a „burgeli” bennük, és az olvasó örömmel fedezi fel, nem is egy írásban,

a nagy festőművész nevét, akinek festői ars poeticája a harmincas években Miroslav Krležát ihlette például. Nem véletlen tehát, hogy Brasnyó is szüntelenül a történelmet ostromolja. Megírja a Föld! Föld! című ciklusának részeit, köztük a nővér kesztyűje címűt, amelyet ki kell emelnünk, nemkülönben a Fügedi címűt, amely A népek című ciklusának része. A „népek . . .” — olvassuk gyakran ezekben a kis írásokban, hiszen legtöbbször ilyen módon esik szó Brasnyó kisnovelláiban emberről és világról, hogy egy pillanatban felderengjen a „fajta emlékezetének” problémája is művészetében.

A Brasnyó-könyv „megállt idejébe”, őszi sötétségébe (az ős és a tél kezdete a kedves évszaka!) hasítanak valóban „költői” mondatai. „Nekivágni a zúzvara fehér villámaintól recsegő fehér világnak . . .” — olvassuk például a Világos ablakok címűben, hogy rányíljon szemünk a Brasnyó-írások igazi szépségeire, a változatoknak arra a gazdagságára, amely a felszín monotonijának burka alatt megbúvik. Az írások is, ilyen mondatai, bekezdései is természetesen csak részletek. Mindegyik az író világélményéről ad hírt, amely most van születőben. Az „egész” vágya munkál művészetében, s azt az imaginárius ködöt, amelyet emlegettünk, eloszlatja majd.

Brasnyó István művészi kezdeményezéseinek körét természetesen nem merítettük ki, választott módszerünk sem tette ezt lehetővé. Írásai megközelítésének egyik útja azonban kétségtelenül részleteinek vizsgálatán, a másik pedig műfajainak önelvűsége, belső természete megközelítésén át vezet.